

Spółeczność polska
w świetle ksiąg
metrykalnych parafii
rzymskokatolickiej
w Jekaterynodarze
w latach 1861–1922

opracowanie
Krzysztof Latawiec
Aleksander Sielicki

**Spółeczność polska
w świetle ksiąg metrykalnych
parafii rzymskokatolickiej
w Jekaterynodarze w latach 1861–1922**

STUDIA KAUKAZOZNAWCZE

1

Redaktor serii:

dr hab. Przemysław Adamczewski, prof. ISP PAN, adprzem@politic.edu.pl

Rada naukowa serii:

prof. Wiesław Caban (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)

prof. Dawid Darcziaszwili (Uniwersytet Państwowy im. Illi w Tbilisi)

prof. Maria Filina (Tbiliski Uniwersytet Państwowy im. Iwane Dżawachiszwilego)

prof. Zaur Gasimov (Uniwersytet Turecko-Niemiecki w Stambule)

dr Joanna Kula (Uniwersytet Wrocławski)

prof. Radosław Żurawski vel Grajewski (Uniwersytet Łódzki)

**Spółeczność polska
w świetle ksiąg metrykalnych
parafii rzymskokatolickiej
w Jekaterynodarze
w latach 1861–1922**

OPRACOWANIE
KRZYSZTOF LATAWIEC
ALEKSANDER SIELICKI

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA
AKADEMICKA

Kraków 2026

Krzysztof Latawiec
Instytut Historii Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
 <https://orcid.org/0000-0003-2741-162X>
 krzysztof.latawiec@mail.umcs.pl

Aleksander Sielicki
Kubański Uniwersytet Państwowy w Krasnodarze
 <https://orcid.org/0009-0008-6705-4974>
 poloniakubania@mail.ru

© Copyright by Krzysztof Latawiec & Aleksander Sielicki, 2026
© Copyright this edition Księgarnia Akademicka, 2026

Recenzenci

dr hab. Jacek Legieć, prof. UJK
prof. dr hab. Wojciech Materski

Opracowanie redakcyjne
Anna Marszał

Projekt okładki
Paweł Sepielak

ISBN 978-83-8368-447-5 (druk)
ISBN 978-83-8368-448-2 (PDF)
<https://doi.org/10.12797/9788383684482>

Na okładce wykorzystano kartę z: Государственный архив Саратовской области. Фонд 365. Описание 1. Дело 929. Тираспольская римско-католическая духовная консистория. Ведомость о новорожденных по Екатериновдарской римско-католической приходской церкви части Новороссийской Черноморской губернии за 1898-1899 гг. Дело на 2 листах.

Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu realizowanego przez Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki”. Nr projektu NPRH/DN/SP/494732/2021/10 „Połacy na Kaukazie Północnym w świetle materiałów archiwalnych – edycja źródeł”. Kwota dofinansowania 546 568 zł., całkowita wartość projektu 546 568 zł.

Publikacja dofinansowana ze środków Funduszu Wsparcia Twórców Stowarzyszenia KOPIPOL.

Ten utwór jest dostępny na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe (CC BY 4.0)

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.pl>

Spis treści

Wstęp	7
Parafia rzymskokatolicka w Jekaterynodarze jako centrum polskiego życia społecznego w II połowie XIX w. i na początku XX w.	13
Osoby pochodzenia polskiego na Kaukazie Północnym w świetle ksiąg metrykalnych parafii rzymskokatolickiej w Jekaterynodarze w latach 1861–1918	87
Wykaz skrótów	87
Akta chrztów	87
Akta ślubów	466
Akta zgonów	576
Bibliografia	751
Streszczenie	777
Summary	779
Indeks osób	781

Wstęp

Szanowni Czytelnicy, oddajemy do Państwa rąk publikację poświęconą obecności Polaków na Kaukazie Północnym, konkretnie na obszarze znajdującym się w zakresie jurysdykcji proboszczów i administratorów parafii rzymskokatolickiej w Jekaterynodarze w II połowie XIX w. i na początku XX w. Jest to publikacja dość nietypowa, a jej podstawę stanowią akta stanu cywilnego zachowane w Państwowym Archiwum Kraju Krasnodarskiego powstałe w wyniku działalności urzędników stanu cywilnego, których funkcje pełniły osoby duchowne kierujące parafią rzymskokatolicką w Jekaterynodarze lub też sprawujące w niej funkcje pomocnicze w osobach księży wikariuszy.

Przystępując do jej opracowania, kierowaliśmy się chęcią ukazania społeczności polskiej obecnej na Kubaniu poprzez pryzmat zapisów metrykalnych. Akta stanu cywilnego stanowią arcyinteresujący materiał źródłowy, ułatwiający spojrzenie na strukturę danej społeczności lokalnej. Potencjalny badacz, analizując źródła proveniencji urzędowej, odnoszące się do danej społeczności lokalnej, nie jest w stanie odtworzyć właściwego jej obrazu. Zazwyczaj dostępne źródła charakteryzują osoby, które w jakiś sposób zaakcentowały swoją obecność, np. wysokiej rangi urzędnicy administracji państwowej bądź przedstawiciele korpusu oficerskiego. Zwykły człowiek, znajdujący się poza sferą działalności państwowej, pozostawał niezauważalny dla władz administracyjnych czy policyjnych, o ile w warunkach carskiej Rosji nie dopuścił się złamania zasad istniejącego porządku społeczno-politycznego. Każda społeczność polska, która ukształtowała się w głębi Rosji Romanowów w XIX stuleciu, powstała w wyniku migracji wewnętrznej. Uczestniczyły w niej nie tylko osoby zajmujące stanowiska urzędnicze czy też dowódcze w armii carskiej. Okazuje się, że spora część Polaków trafiała w różne rejony Cesarstwa Rosyjskiego w poszukiwaniu atrakcyjniejszych warunków do życia. Katalizatorem procesów migracyjnych była przede wszystkim sytuacja polityczna, społeczna i ekonomiczna na terenie

Królestwa Polskiego czy Kraju Zachodniego (generał-gubernatorstwo wileńskie i generał-gubernatorstwo kijowskie). Oczywiście nie można nie wspomnieć o osobach, które trafiły w głąb Rosji z powodu represji politycznych czy też złamania obowiązującego prawa (przestępstwa gospodarcze, przestępstwa urzędnicze).

Zasadniczą część publikacji stanowią wypisy źródłowe odnoszące się do obecności przedstawicieli żywołu polskiego na omawianym terytorium. Osoby przebywające na tym terenie pozostawiły ślady obecności w księgach metrykalnych w latach 1861–1922 we wspomnianej parafii rzymskokatolickiej. Owe ślady są konsekwencją dokonywania różnych czynności związanych z obowiązkową rejestracją ludności. Polaków znajdziemy więc w grupie osób chrzczonych (chrzest był równoznaczny z dokonaniem rejestracji urodzenia), rodziców dzieci przystępujących do sakramentu chrztu, rodziców chrzestnych, osób zawierających związki małżeńskie, osób występujących w charakterze świadków przy udzielaniu sakramentu małżeństwa, wreszcie osób, które zmarły, przebywając na terenie parafii rzymskokatolickiej w Jekaterynodarze.

Wpływ na wybór ram czasowych miały zarówno kwestie związane ze stanem zachowanych materiałów źródłowych, jak i wydarzenia polityczne. Pierwsze wpisy w zachowanych aktach stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Jekaterynodarze, przechowywanych obecnie w archiwum w Krasnodarze, pochodzą właśnie z 1861 r., czyli z okresu, kiedy nie doszło jeszcze do oficjalnego powstania parafii rzymskokatolickiej w Jekaterynodarze. Za cezurę końcową przyjęliśmy rok 1922. Cezura ta została wyznaczona zachowanymi ostatnimi zapisami w księgach metrykalnych parafii rzymskokatolickiej w Jekaterynodarze. Co więcej, w owym roku rozpoczął się proces reemigracji Polaków z Kaukazu Północnego i powolne zmniejszanie się ich liczby na Kubaniu, co umożliwiły ustalenia traktatu pokojowego w Rydze z marca 1921 r.

Zachowane księgi metrykalne przechowywane w Archiwum Państwowym Kraju Krasnodarskiego posiadają formę unikatów. Kopie ksiąg po ich zamknięciu (w formie duplikatu) były przekazywane przez proboszczów (administratorów) parafii rzymskokatolickiej w Jekaterynodarze do archiwum Tyraspolskiego Konsystorza Diecezjalnego, którego siedziba znajdowała się w Saratowie. Duplikaty ksiąg zachowały się do dziś i są przechowywane w Archiwum Państwowym Obwodu Saratowskiego.

Chrzty, śluby i zgony rejestrowano w księgach mających postać formularza (dla każdej czynności istniała osobna forma formularza). Do obowiązków urzędników stanu cywilnego (księży) należało skrupulatne wypełnienie (ręczne) wszystkich rubryk w formularzu. Na podstawie dokonanej rejestracji chrztu (urodzenia) możliwe było wpisanie danej osoby do ksiąg meldunkowych (ksiąg ludności stałej lub niestałej). Każda korekta zapisu w aktach stanu cywilnego była możliwa jedynie na podstawie wyroku sądu cywilnego lub decyzji władz konsystorskich.

Musimy również poruszyć kwestię czasu sporządzania zapisów w aktach stanu cywilnego. Wszystkie czynności związane z udzieleniem sakramentu chrztu, ślubu czy też z pochówkiem osoby zmarłej, których dokonywano na terenie Je-katerynodaru lub podjekaterynodarskich stanic, były niezwłocznie rejestrowane w księgach. Inaczej przedstawiała się sprawa aktywności w tej materii kapłanów udających się w objazd po terytorium obwodu kubańskiego lub guberni czarnomorskiej (po 1895 r.). Księża jako urzędnicy stanu cywilnego dokonywali stosownych wpisów dopiero po powrocie do kancelarii parafii, w których przechowywano księgi. Dlatego też w wielu przypadkach w kolejności rejestracji chrztów, ślubów lub zgonów nie jest zachowany odpowiedni porządek chronologiczny.

By ułatwić Czytelnikowi dotarcie do informacji, każdy akt chrztu, ślubu bądź zgonu, odnoszący się do osoby pochodzenia polskiego, został przedstawiony według specjalnie przygotowanego schematu. Zastosowanie takiej formy ułatwiło umieszczenie innych informacji niezbędnych np. do dalszych poszukiwań genealogicznych, a które zostały wymienione podczas dokonywania rejestracji w aktach stanu cywilnego.

Należy zaznaczyć, że podczas analizy ksiąg i sporządzania wypisów natknęliśmy się na problem związany z identyfikacją przynależności osób do społeczności polskiej. Zdajemy sobie sprawę z tego, że wśród osób pochodzących przede wszystkim z terenu guberni suwalskiej, kowieńskiej czy wileńskiej mogą trafić się takie, których przynależność do żywiołu polskiego może nasuwać wątpliwości. Jednak zdecydowaliśmy się świadomie zaprezentować ich obecność, zwłaszcza że wśród rodziców chrzestnych bądź świadków zawarcia związku małżeńskiego obecne były osoby, co do polskości których nie mieliśmy żadnych wątpliwości.

Inną trudnością, którą napotkaliśmy przy opracowywaniu niniejszego materiału źródłowego, był zapis brzmienia nazwisk polskich alfabetem cyrylicy w języku rosyjskim. Dodamy tylko, że jak wynika z obserwacji zapisów, takie problemy mieli również urzędnicy stanu cywilnego. Przypuszczamy, że ich brzmienie było zapisywane w rejestrach w formie użytej w dokumentacji wytworzonej przed aktem rejestracji lub w formie fonetycznej. Dlatego też potencjalny Czytelnik może być zdziwiony brzmieniem zaprezentowanych nazwisk.

Wyjaśnienia wymaga również kwestia chronologii prezentowanych rejestracji. Chcemy zaznaczyć, że czas narodzin dziecka, chrztu dziecka, ślubu, zgonu i pochówku zmarłego były określane w księgach metrykalnych zgodnie z obowiązującym na terenie Cesarstwa Rosyjskiego kalendarzem juliańskim, chociaż w Kościele rzymskokatolickim zachowano gregoriański kalendarz liturgiczny. Owo rozwiązanie miało również wpływ na chronologię udzielanych sakramentów chrztu i ślubu. Kalendarz juliański, jako państwowy, funkcjonował na terenie Rosji do lutego 1918 r. Wtedy rząd bolszewicki (Rada Komisarzy Ludowych) zastąpił kalendarz juliański – gregoriańskim, co oznaczało przesunięcie kalendarza

o 13 dni do przodu (w ostatnich dwóch tygodniach lutego). Nie stanowiłoby to problemu, gdyby nie fakt, że w sierpniu 1918 r. Jekaterynodar został opanowany przez wojska antybolszewickie, które nie uznawały zmian dokonywanych przez Radę Komisarzy Ludowych. W tym miejscu nie jesteśmy pewni, według jakiego kalendarza dokonywano rejestracji w aktach stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Jekaterynodarze (w zapisach od sierpnia 1918 r. przyjęliśmy, że zostały one sporządzone według kalendarza gregoriańskiego).

Przygotowując do druku materiał źródłowy, staraliśmy się zidentyfikować pochodzenie terytorialne i przynależność stanową (społeczną) osób wymienianych w zapisach metrykalnych. Dokonaliśmy tego na tyle, na ile pozwalała dostępna baza źródłowa. Oczywiście czujemy niedosyt, że w przypadku wielu osób nie udało nam się tego dokonać, ale na przeszkodzie ku temu stanęły bariery nie do przewyciężenia w postaci braku dostępu do źródeł umożliwiających ich identyfikację lub po prostu ich fizycznego zniszczenia.

Słów kilka należy się także efektom naszej kilkuletniej pracy. Otóż nasze założenia zostały zrealizowane i dzięki pozyskanemu materiałowi udało nam się przybliżyć obraz społeczności polskiej przebywającej na Kubaniu. Diaspora polska posiadała zróżnicowaną strukturę społeczno-zawodową. O ile ze źródeł drukowanych (informatorów typu Kalendarz Kaukaski czy też książek pamiątkowych obwodu kubańskiego) byliśmy w stanie, przed przystąpieniem do pracy, pozyskać informacje o osobach zaangażowanych w działalność struktur administracyjnych bądź wojskowych, o tyle absolutnie niemożliwe było spojrzenie na niżej sytuowane społecznie i ekonomicznie sfery. Właśnie analizowany przez nas materiał pozwolił na przywołanie pamięci o osobach, które wybrały obszar Kubania za miejsce swojej codziennej egzystencji lub dla których fragment Kaukazu Północnego był jedynie etapem w tułaczce po bezkresach monarchii Romanowów. W tej grupie znajdziemy więc robotników najemnych, rzemieślników, włościan, policjantów, telegrafistów, intelektualistów, urzędników prywatnych, przedsiębiorców, emerytów itd. Nie możemy również zapominać o osobach, które zostały zesłane na Kaukaz Północny, gdzie musiały odbywać wymierzoną karę.

Staraliśmy się również przybliżyć cenne informacje, które mogą posłużyć do dalszych badań związanych z obecnością społeczności polskiej i jej relacjami z innymi grupami etnicznymi (Czechami, Niemcami czy Ormianami) zamieszkującymi obszar znajdujący się w jurysdykcji duchownych kierujących parafią rzymskokatolicką w Jekaterynodarze. Owe relacje można zauważyć poprzez analizę osób występujących w charakterze świadków, rodziców chrzestnych czy przez pryzmat pojawiających się małżeństw mieszanych wyznaniowo i etnicznie.

Wreszcie przybliżone informacje o zgonach osób pochodzenia polskiego mogą posłużyć za materiał do badań nad kwestią śmiertelności ludności w ostatnich

dekadach XIX w. i na początku XX stulecia. Nie wspominając już o tym, że z każdym zgonem wiązały się tragiczne chwile dla członków rodziny osoby zmarłej.

W celu przybliżenia roli parafii rzymskokatolickiej w Jekaterynodarze dla przedstawicieli społeczności polskiej postanowiliśmy wypisy źródłowe poprzedzić opracowaniem dziejów tej jednostki podziału administracyjnego Kościoła rzymskokatolickiego na terenie Kaukazu Północnego. Niniejsze opracowanie należy traktować jako wprowadzenie do zagadnienia obecności Polaków na Kubaniu.

Parafia rzymskokatolicka w Jekaterynodarze jako centrum polskiego życia społecznego w II połowie XIX w. i na początku XX w.

I

Geneza utworzenia parafii rzymskokatolickiej w Jekaterynodarze jest bezpośrednio związana z etnopolitycznym rozwojem Kaukazu Północnego w XIX w., a przede wszystkim z wydarzeniami wojny kaukaskiej, kiedy w jej trakcie w regionie przybyły liczne grupy ludności wyznania rzymskokatolickiego, głównie z ziem byłej Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Już pod koniec XVIII stulecia w szeregach Czarnomorskiego Wojska Kozackiego, przesiedlonego na Kubań, można było napotkać osoby pochodzenia polskiego, które zasiłyły wieloetniczny skład tej formacji wojskowej¹. Jednym z pierwszych pisarzy wojskowych (w latach 1787–1789) reprezentujących interesującą nas grupę był Iwan Podlesiecki. Wśród Kozaków czarnomorskich, którzy mieli polskie korzenie lub byli związani z ziemią polskimi, można znaleźć następujące kategorie: 1) „z polskich szlachtyczy” (warianty: „z polskiej szlachty”, „z polskiego szlachectwa”, „z polskich towarzyszy szlacheckich”, „z polskich towarzyszy dzieci szlacheckich”); 2) „z narodu polskiego”; 3) „z polskich jeńców”; 4) „z rdzennych Polaków” (wariant: „rodowitych Polaków”); 5) „z żołnierzy służby polskiej”. Najprawdopodobniej większość „okozaczonych” Polaków katolików zmieniła wyznanie, poślubiła córki kozackie i próbowała zintegrować się z dominującą społecznością prawosławną, robiąc przy tym kariery. Jednakże możliwe były także przypadki zachowania wiary przodków w rodzinie, tym bardziej że niektórzy nowi kozacy z Polaków przywozili już ze sobą swoje żony będące pochodzenia polskiego².

¹ Ф.А. Щербина, *История Кубанского казачьего войска*, т. 1, Екатеринодар 1910, s. 514, 576; В.А. Голобуцкий, *Черноморское казачество*, ред. Ф.П. Шевченко, Киев 1956, s. 141, 149, 152; А.С. Ложешник, *Черноморська старшина польського походження: на прикладі Л. Тиховського та П. Буронса*, „Молодий вчений” 2016, nr 10 (37), s. 115–118.

² Szerzej vide: А.И. Селицкий, *Поляки на Кубани: исторические очерки*, Краснодар 2008, s. 7–38.

Następnie na Kaukazie pojawili się Polacy wyznania rzymskokatolickiego, którzy walczyli po stronie Napoleona Bonapartego. Trafili oni tutaj w charakterze jeńców. W 1813 r. zostali rozmieszczeni w oddziałach polowych, garnizonowych i kozackich, kompanii inwalidów, w szpitalu pw. św. Jerzego itd. (według niektórych źródeł było tam obecnych prawie 9000 rdzennych mieszkańców dawnych ziem Rzeczypospolitej Obojga Narodów). Następny rok przyniósł opublikowanie Najwyższego rozkazu, na podstawie którego jeńców objęto amnestią. Część Polaków w 1814 r. na Kaukaskiej Linii Umocnień, nawet po ogłoszeniu amnestii, zdecydowała się na pozostanie w miejscu dotychczasowego pobytu³.

Potwierdzeniem obecności rzymskich katolików w Czarnomorii (na ziemiach Kozaków czarnomorskich) jest raport o przygotowaniach do przybycia do Jekaterynodarzu pod koniec kwietnia 1826 r. Jana Wojszwyły (1766–1842), przełożonego zakonu jezuitów, który w latach 1806–1827 kierował misją rzymskokatolicką w Mozdoku i co roku podróżował po ziemiach kaukaskich w celu przeprowadzania spowiedzi i udzielania sakramentów świętych mieszkającym tam rzymskokatolickim urzędnikom wojskowym⁴. Odpowiedzialność za zorganizowanie godnych warunków dla egzystencji księdza rzymskokatolickiego na ziemiach Czarnomorskiego Wojska Kozackiego oraz zebranie wszystkich rzymskich katolików służących na tym terenie w celu realizacji obrzędów religijnych w dogodnych miejscach spadła na atamana pułkownika Grigorija Kondratjewicza Matwiejewa. Oprócz tego w celu zapewnienia wszystkim osobom wyznania rzymskokatolickiego dostępu do posług duchownych sporządzano listy osób tej konfesji służących w różnych jednostkach wojskowych. Na przykład w Tamańskim Pułku Garnizonowym służyło 9 rzymskich katolików (Polacy i Niemcy)⁵.

Po stłumieniu powstania listopadowego na Kaukaz (na „ciepłą Syberię”) skierowano (lub zesłano) kilkadziesiąt tysięcy Polaków w charakterze żołnierzy

³ Rossijskij Gosudarstwiennyj Wojenno-Istoriczeskij Archiw [dalej: RGWIA], f. 1, op. 1, d. 2658, k. 229, 230, 231–232, 240–242, 245–246v, 249, 250–257, 263–264; Г.Н. Прозрителев, *О военнопленных поляках на Северном Кавказе в войну 1812 года*, Санкт-Петербург 1914, s. 3; В.В. Лапин, *Армия России в Кавказской войне XVIII–XIX вв.*, Санкт-Петербург 2008, s. 246; В.А. Бессонов, Б.П. Миловидов, *Польские военнопленные Великой армии в России в 1812–1814 гг.*, в: *Отечественная война 1812 года. Источники. Памятники. Проблемы: Материалы XIII Всероссийской научной конференции*, Москва 2006, s. 300; Б.П. Миловидов, *Пленные Великой армии, оставшиеся в России: к постановке проблемы*, в: *Отечественная война 1812 года и российская провинция в событиях, человеческих судьбах и музейных коллекциях: сборник материалов XVII Всероссийской научной конференции, 24 октября 2009 г.*, выпуск XVII, Малоярославец 2009, s. 78–137.

⁴ Gosudarstwiennyj Archiw Saratowskoj Oblasti [dalej: GASO], f. 1166, op. 1, d. 7, k. 1–26v; d. 25, k. 1–4; d. 30, k. 1–8v; *Life at Mozdok, Russia, during the Suppression: From an Unpublished Letter of Father Gilles Henry*, transl. C.M. Widman, „The Woodstock Letters” 1900, vol. 29, nr 1, s. 56; S. Załęski, *Jeźciwi w Polsce*, t. V, cz. II: *Jeźciwi w Polsce porozbiorowej 1820–1905*, Kraków 1906, s. 659; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996, s. 761; М. Инглот, *Общество Иисуса в Российской Империи (1772–1820 гг.) и его роль в повсеместном восстановлении Ордена во всём мире*, Москва 2004, s. 186–188.

⁵ Gosudarstwiennyj Archiw Krasnodarskogo Kraja [dalej: GAKK], f. 261, op. 1, d. 229e, k. 1–7v.

odbywających tam służbę wojskową. Według polskiego pamiętnikarza, etnografa i działacza społeczno-politycznego Mateusza Gralewskiego (1826–1891) w 1848 r. na Kaukazie było ok. 26 000 Polaków wyznania rzymskokatolickiego, z których większość służyła w armii rosyjskiej. Ponadto odnotowano obecność 2000 kobiet pochodzenia polskiego⁶. Liczby te w pewnym stopniu korelują z danymi ze źródeł archiwalnych. Według informacji zebranych przez Wiesława Cabana w 1831 r. do Samodzielnego Korpusu Kaukaskiego wcielono 1865 powstańców, a w ramach przeprowadzonego poboru rekruta w Królestwie Polskim w 1832 r. na Kaukaz wysłano kolejnych 8901 osób. W 1833 r. na ziemiach polskich nie było poboru, ale podczas następnego, zorganizowanego w 1834 r., do Samodzielnego Korpusu Kaukaskiego wysłano kolejnych 2600 polskich rekrutów⁷.

W kolejnych latach pobór z Królestwa Polskiego do armii rosyjskiej na Kaukazie był kontynuowany. Z zestawienia liczby żołnierzy pochodzenia polskiego w Samodzielnym Korpusie Kaukaskim za okres od 1832 do 1846 r., zachowanego w dokumentach rosyjskiego wojskowego i cywilnego męża stanu księcia Aleksandra Michajłowicza Dondukowa-Korsakowa, wynika, że w owych latach na Kaukazie przebywało 26 199 Polaków, z których w okresie 1832–1834 wcielono 1017 jeńców wojennych, 669 ochotników (wstąpili do służby rosyjskiej) i wreszcie 10 083 żołnierzy byłej armii Królestwa Polskiego. Należy dodać, że w latach 1835–1846 do armii carskiej na Kaukazie wcielono 14 430 Polaków⁸.

Ostatni pobór przed powstaniem styczniowym miał miejsce w 1855 r. Po stłumieniu polskiego zrywu niepodległościowego nie było już potrzeby rozbudowywania kontyngentu wojskowego na Kaukazie, co wynikało z zakończenia tzw. wojny kaukaskiej w 1864 r. Według Wiesława Cabana w latach 1831–1855 do Samodzielnego Korpusu Kaukaskiego wstąpiło ok. 41 600 mieszkańców, z których część pozostała w regionie po zakończeniu służby wojskowej⁹. Należy zauważyć,

⁶ M. Gralewski, *Kaukaz. Wspomnienia z dwunastoletniej niewoli. Opisanie Kraju. – Ludność. – Zwyczaje i Obyczaje*, Lwów 1877, s. 535. Przekład w języku rosyjskim vide: M. Гралевский, *Кавказ. Мемуары о двенадцатилетней неволи*, перевод Е. Кузавлева-Адамчевска, издание П. Адамчевский, Тбилиси 2023, s. 601.

⁷ W. Caban, *Służba wojskowa Polaków na Kaukazie w latach 1831–1856*, w: *W kraju i na wychodźstwie. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Sławomirowi Kalembce w sześćdziesięciopięciolatecie urodzin*, red. Z. Karpus et al., Toruń 2001, s. 725–743; idem, *Służba rekrutów z Królestwa Polskiego w armii carskiej w latach 1831–1873*, Warszawa 2001; idem, *Kantoniści z Królestwa Polskiego w armii carskiej w latach 1832–1856*, „Kwartalnik Historyczny” 1999, R. 106, nr 2, s. 3–13; idem, *Losy żołnierzy powstania listopadowego wcielonych do armii carskiej*, „Przegląd Historyczny” 2000, t. 91, z. 2, s. 235–245; idem, *Z problematyki katolickiego duszpasterstwa wojskowego w armii rosyjskiej w XIX wieku*, w: *Historia duszpasterstwa wojskowego na ziemiach polskich*, red. J. Ziółek et al., Lublin 2004, s. 261–274; W. Śliwowska, W. Caban, *Polacy w carskim korpusie oficerskim w latach 1832–1873. Stan i potrzeby badań*, w: *Polacy i osoby polskiego pochodzenia w siłach zbrojnych i policji państw obcych. Historia i współczesność. Materiały VI Międzynarodowego Sympozjum Biografistyki Polonijnej, Mons (Shape) 28–29 września 2001*, red. A. Judycka, Z. Judycki, Toruń 2001, s. 484–491.

⁸ Rossijskij Gosudarstwennyj Istoriceskij Archiw [dalej: RGIA], f. 932, op. 1, d. 51, k. 2.

⁹ W. Caban, *Służba wojskowa Polaków na Kaukazie...*, s. 730; idem, *W niewoli u Szamila*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio F, Historia 2005, vol. 60, s. 55.

że oprócz rekrutów na Kaukazie obecni byli również członkowie polskich organizacji konspiracyjnych, którzy pod przymusem zostali wcieleni w szeregi tamtejszych oddziałów armii carskiej¹⁰.

Jeszcze przed powstaniem listopadowym na Kaukazie służyli Polacy wyznania rzymskokatolickiego, ale dopóki stanowili niewielki ułamek armii i byli rozproszeni wśród licznych kaukaskich garnizonów, dopóty nie pojawiła się potrzeba powoływania specjalnych kapelanów wojskowych. Nawet objęcie przez rzymskich katolików stanowisk dowódczych (w korpusie oficerskim) nie zmieniło tej sytuacji¹¹. Dopiero znaczący wzrost liczby wyznawców tego obrządku spowodował, że władze rosyjskie zaczęły myśleć o zagwarantowaniu im stosownej opieki duchownej w celu utrzymania ich lojalności.

Ukazem z 4/16 października 1835 r. car Mikołaj I nakazał wysłanie jednego księdza do każdej z pięciu brygad piechoty Samodzielnego Korpusu Kaukaskiego w celu sprawowania posługi duchownej wśród niższych rangą żołnierzy wyznania rzymskokatolickiego. Ponadto kapłani ci mieli otrzymywać takie samo wynagrodzenie jak kapelani wyznania prawosławnego (na równi z wymiarem uposażenia oficerów w stopniu kapitana tych wojsk i możliwością posiadania ordynansa) oraz prawo korzystania ze środków przeznaczanych na pokrycie kosztów wyjazdów służbowych. Oprócz tego każdy z księży miał posiadać własną służbę kościelną w osobie jednego niższego stopniem żołnierza pochodzenia polskiego legitymującego się znajomością łaciny¹².

W celu realizacji wyżej wymienionego rozporządzenia cesarskiego na Kaukaz wysłano pierwszych kapelanów wojskowych. Wszyscy byli mnichami Zakonu Trójcy Przenajświętszej (trynitarzami), którego działalność w tym czasie w Rosji podlegała znacznym ograniczeniom. Trzech spośród tych zakonników należało do rzymskokatolickiej diecezji łucko-żytomierskiej: Bernard Jezierski (został przydzielony do miasta Stawropol, a na początku lat 40. XIX w. do twierdzy Grozny), Joachim Kowalski (do miasta Jekaterynodar) i Bartłomiej Pruszkowski (do twierdzy Temir Chan Szura). Pozostali dwaj mnisi pochodzili z diecezji wileńskiej: Karol Sebastianowicz (przebywał w mieście Tyflis i został mianowany dziekanem wszystkich kapelanów wojskowych Samodzielnego Wojska Kaukaskiego) i Eugeniusz Ostaszewski (w mieście Gori)¹³. Za wybór i mianowanie kapelanów odpowiadał arcybiskup mohylewski jako zwierzchnik Kościoła rzymskokatolickiego

¹⁰ Vide: przypadek Józefa Śmigielskiego. К. Лятавец, Юзеф Смигельский – от бунтаря до чиновника, w: *Поляки в России: эпохи и судьбы*, red. А.И. Селицкий, Краснодар 2009, s. 172–178.

¹¹ Vide: *List X[ędza] Józefa Suryna T.J. opisujący podróż z Mozdoku przez góry kaukaskie ku miastu Tyflis*, „Miesięcznik Połocki” 1818, t. II, s. 154–163.

¹² *Полное собрание законов Российской Империи, собрание II [dalej: ПСЗРИ, II], т. 10, отделение второе, Санкт-Петербург 1836, nr 8438, s. 997.*

¹³ RGIA, f. 822, op. 11, d. 478, *passim*; *Directorium horarum canonicarum et missarum ad usum utriusque cleri Archi-Dioecesis Mohileviensis in annum domini [1837]*, Mohileviae [1836], s. [87–88];

Bibliografia

Archiwa

Archiwa zagraniczne

Centr dokumentacyi nowiejszej istorii Krasnodarskogo kraja
[Центр документации новейшей истории Краснодарского края]
fond 8, opis 1, dieło 415.

Saistorio Centraluri Arkiwi
[საისტორიო ცენტრალური არქივი]
fond 489, opis 7, dieło 1407.

Centralnyj Gosudarstwiennyj Archiw goroda Moskwy
[Центральный государственный архив города Москвы]
fond 609, opis 2, dieło 17, 20.

Centralnyj Gosudarstwiennyj Istoriceskij Archiw Sankt Pietierburga
[Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга]
fond 14, opis 3, dieło 36519.
fond 46, opis 1, dieło 425; opis 2, dieło 46.
fond 2292, opis 1, dieło 400.

Eesti Rahvusarhiiv Tartus
EAA.404.1.3872.

Gosudarstwiennyj Archiw Krasnodarskogo Kraja
[Государственный архив Краснодарского края]
fond 260, opis 1, dieło 188, 944.
fond 261, opis 1, dieło 229e.
fond 396, opis 2, dieło 222, 326.

fond 318, opis 2, dieło 1998; opis 6, dieło 467b.
 fond 454, opis 1, dieło 5920, 6032, 6223; opis 2, dieło 1657, 3809, 4868, 5912, 5983, 6099,
 6157, 6280.
 fond 801, opis 1, dieło 268–273.
 fond P-102, opis 1, dieło 284, 450.
 fond P-365, opis 1, dieło 430, 579, 593, 808.
 fond P-395, opis 3, dieło 155.
 fond P-411, opis 2, dieło 294.
 fond P-868, opis 1, dieło 3.
 fond P-890, opis 1, dieło 820, 1569.
 fond P-1547, opis 1, dieło 44.

Gosudarstwiennyj Archiw Rossijskoj Federacjii
 [Государственный архив Российской Федерации]

fond 109, opis 44, 1 ekspedycja, dieło 184.

Gosudarstwiennyj Archiw Saratowskoj Oblasti
 [Государственный Архив Саратовской Области]

fond 365, opis 1, dieło 429, 839, 852, 864, 899, 926, 1240, 1291, 1314, 1315, 1435, 1471; opis
 2, dieło 17, 57, 74; opis 3, dieło 145.
 fond 1166, opis 1, dieło 7, 25, 30, 165, 184, 402.

Latvijas Valsts vēstures arhīvs

fonds 545, apraksts 2, lieta 30, 31.
 fonds 7175, apraksts 1, lieta 1902, 1903.

Lietuvos valstybės istorijos archyvas

fondas 515, apyrašas 15, apskaitos vienetas 475.
 fondas 604, apyrašas 10, apskaitos vienetas 326; apyrašas 20, apskaitos vienetas 64, 76, 88,
 159, 192, 208, 211, 238, 239, 281, 287, 307, 328; apyrašas 45, apskaitos vienetas 66; apy-
 rašas 46, apskaitos vienetas 50, 51, 58; apyrašas 50, apskaitos vienetas 123; apyrašas 53,
 apskaitos vienetas 44.
 fondas 1324, apyrašas 1, apskaitos vienetas 8.
 fondas 1510, apyrašas 1, apskaitos vienetas 19.
 fondas 1628, apyrašas 1, apskaitos vienetas 1.

Nacyjanalny histaryczny archiu Bietarusi u h. Hrodna
 [Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна]

fond 918, opis 1, dieło 15.

Rossijskij Gosudarstwiennyj Istoriceskij Archiw
 [Российский государственный исторический архив]

fond 821, opis 1, dieło 1466; opis 125, dieło 2412, 2413, 2468.
 fond 822, opis 5, dieło 19587; opis 11, dieło 478.
 fond 826, opis 1, dieło 788.
 fond 932, opis 1, dieło 51.
 fond 1268, opis 3, dieło 13.

Streszczenie

Publikacja Krzysztofa Latawca i Aleksandra Sielickiego stanowi edycję źródłową oraz opracowanie poświęcone obecności polskiej społeczności na Kubaniu w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Podstawą badawczą książki są księgi metrykalne parafii rzymskokatolickiej w Jekaterynodarze, przechowywane w Państwowym Archiwum Kraju Krasnodarskiego oraz w Archiwum Państwowym obwodu saratowskiego. Autorzy traktują akta stanu cywilnego jako kluczowe źródło do rekonstrukcji struktury społecznej, zawodowej i demograficznej Polaków funkcjonujących w realiach Cesarstwa Rosyjskiego.

Celem pracy jest ukazanie polskiej społeczności poprzez pryzmat codziennych praktyk rejestracyjnych związanych z narodzinami, małżeństwami i zgonami. Takie ujęcie pozwala wyjść poza perspektywę elit administracyjnych i wojskowych, dominującą w źródłach urzędowych, oraz objąć analizą przedstawicieli niższych warstw społecznych, często niewidocznych w dokumentacji państwowej. Autorzy wskazują, że migracje Polaków na Kaukaz Północny miały zróżnicowany charakter i wynikały zarówno z represji politycznych, jak i z motywów ekonomicznych oraz zawodowych.

Opracowanie zawiera również syntetyczny zarys dziejów parafii rzymskokatolickiej w Jekaterynodarze, ukazanej jako istotne centrum życia religijnego i społecznego Polaków w regionie. Szczególną uwagę poświęcono problemom metodologicznym, takim jak identyfikacja przynależności narodowej, zapis nazwisk w cyrylicy czy kwestie chronologii wynikające ze stosowania kalendarzy juliańskiego i gregoriańskiego.

Książka wnosi wkład do badań nad dziejami Polaków w Cesarstwie Rosyjskim, historii migracji oraz studiów genealogicznych i demograficznych, oferując obszerny materiał źródłowy oraz opracowanie kontekstowe.

Słowa kluczowe: Polacy, Kaukaz Północny, Kubań, Jekaterynodar, parafia rzymskokatolicka, Kościół rzymskokatolicki, księgi metrykalne

Summary

The Polish Community in the Light of the Parish Registers of the Roman Catholic Parish in Yekaterinodar in the Years 1861–1922

This volume by Krzysztof Latawiec and Aleksander Sielicki presents a critical source edition and analytical study of the Polish community in the Kuban region from 1861 to 1922. The study is based on Roman Catholic parish registers from Yekaterinodar, preserved in the State Archive of Krasnodar Krai and the State Archive of Saratov Oblast. These records are used to reconstruct the demographic, social, and occupational profile of the Polish population within the broader context of the Russian Empire.

By focusing on birth, marriage, and death registrations, the authors move beyond elite-centered administrative and military sources and recover the presence of socially and economically diverse groups that are largely absent from official state documentation. The book demonstrates that Polish migration to the North Caucasus was shaped by multiple factors, including political repression, military service, economic opportunity, and professional mobility.

The volume also offers a concise historical overview of the Roman Catholic parish in Yekaterinodar, highlighting its role as a key institutional and social centre for the Polish diaspora. Methodological issues—such as the identification of ethnic affiliation, the Cyrillic rendering of Polish surnames, and chronological discrepancies arising from the use of both the Julian and Gregorian calendars—are explicitly addressed.

Overall, the book makes a contribution to the study of Polish migration, the social history of the Russian Empire, and historical demography, providing a contextualized corpus of sources for further research.

Keywords: Poles, North Caucasus, Kuban, Yekaterinodar, Roman Catholic parish, Roman Catholic Church, parish registers

Krzysztof Latawiec – historyk i archiwista, doktor habilitowany, profesor Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Zastępca dyrektora Instytutu Historii UMCS oraz kierownik Katedry Archiwistyki i Nauk Pomocniczych Historii, a także redaktor naczelny czasopisma „Res Historica”. Specjalizuje się w historii Polski XIX wieku, ze szczególnym uwzględnieniem zaboru rosyjskiego. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się na dziejach Rosjan w Królestwie Polskim i Kraju Zachodnim, a także na problematyce administracji, wojska, społeczeństwa i gospodarki Królestwa Polskiego. Zajmuje się również historią Kościołów rzymskokatolickiego, unickiego i prawosławnego w Królestwie Polskim i Cesarstwie Rosyjskim, dziejami Królestwa Polskiego w okresie I wojny światowej oraz losami Polaków w Rosji. Autor i współautor licznych publikacji naukowych i popularnonaukowych, w tym monografii: *Rosyjska administracja specjalna w Królestwie Polskim 1839–1918*, *Rosyjska straż graniczna w Królestwie Polskim w latach 1851–1914* oraz *W służbie imperium... Struktura społeczno-zawodowa ludności rosyjskiej na terenie guberni lubelskiej w latach 1864–1915*. Wykonawca projektów badawczych realizowanych w ramach konkursów Narodowego Centrum Nauki oraz Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki.

Aleksander Sielicki – historyk, doktor związany z Kubańskim Uniwersytetem Państwowym. Specjalizuje się w historii Polaków w zachodniej części Kaukazu Północnego. Autor i współautor kilkudziesięciu publikacji naukowych i publicystycznych, w tym monografii: *Мартиролог поляков Кубани. Репрессированные в ходе «польской операции» НКВД 1937–1938 гг.* oraz *Поляки на Кубани. Исторические очерки*. Redaktor naukowy serii „Поляки в России”, w której dotychczas ukazało się pięć tomów. Współorganizator piętnastu konferencji naukowych z cyklu „Polacy w Rosji”. Aktywny działacz polonijny. Od 2001 roku pełni funkcję prezesa Polskiego Centrum Narodowo-Kulturalnego „Jedność” w Krasnodarze, a od 2018 roku – prezesa Ogólnorosyjskiego Stowarzyszenia Polonijnego Związek Organizacji Polskich „Jedność”. W latach 2008–2011 był członkiem Polonijnej Rady Konsultacyjnej przy Marszałku Senatu RP, a w latach 2014–2017 – członkiem Rady Oświaty Polonijnej przy Ministerstwie Edukacji Narodowej. Za działalność na rzecz krzewienia polskiej kultury i nauki odznaczony Brązowym Krzyżem Zasługi (2013) oraz Medalem Komisji Edukacji Narodowej (2010).

